

1. Утвердження і розвиток християнства на Русі.
2. Українське православ'я в умовах іноземного панування.
3. Релігійне відродження в Україні.

1. Утвердження і розвиток християнства на Русі.

Православна церква в Київській Русі. Відомо, що Русь прийняла християнство у східному грецькому обряді від Візантії. Це була епоха гострого протистояння між Західною церквою на чолі з Папою і Східними церквами, які до розколу 1054 року (схизма) склали єдину християнську "Вселенську Апостольську Церкву" (за визначенням Нікейського Символу віри). Суперечки точились навколо питань догматики, культової практики, церковної дисципліни та церковної організації. Загалом великих і дрібних розходжень між західним і східним християнством налічувалось близько 250. Але головною причиною конфронтації була боротьба за першість у християнському світі. Кафедра Святого Петра, як називали резиденцію Папи Римського, претендувала на статус центру Вселенського християнства, а папи на непогрішимість у справах церкви. Натомість у Візантії склалась ситуація, коли імператор фактично керував церквою — цезаропапізм

Приблизно у 995-997 рр. була створена Київська митрополія яка складалась з декількох єпархій і знаходилась у канонічній залежності від Константинопольської патріархії. Хоча Київська митрополія була достатньо автономною, навіть у справах фінансових, а її канонічна залежність позначалась у призначенні митрополитами з греків Константинополем, підлеглість Руської церкви була не зручною для Великих Київських князів, які вважали себе рівними імператору (Володимир титулував себе каганом, що дорівнювало титулу імператора). Така невідповідність приводила до конфліктів. За іншими джерелами новостворена київська церква не мала чіткої ієрархії до 1039 року і не визнавалась канонічною Константинопольським патріархом. Перший призначений Константинополем митрополит Феопемпт, поводить себе без врахування амбіцій князівської влади і місцевої церковної традиції. Так, він вдруге висвятив Десятинну церкву, що є порушенням церковних правил. Такі конфлікти з державою викликали конфлікт з Візантією, який змусив Феопемпта тікати в Константинополь і згодом переріс у війну з Візантією у 1043 році.

1051 року на митрополіччу кафедру у Києві був поставлений перший митрополит русин - Іларіон, що фактично означало розрив з Константинополем. Однак після смерті Ярослава Мудрого канонічний зв'язок з Константинополем було відновлено і митрополитами Київськими знов призначаються греки.

Проте Київська митрополія не була подобою церкви візантійської. Її організаційна структура була пристосована до політичного устрою Київської держави. Так, кількість єпископій Київської митрополії співпадала з кількістю князівств і територіально їм майже точно відповідала.

У XII ст. посилюється боротьба за великокнязівську владу. Церква почала відігравати значну роль у цій політичній боротьбі. Особливо активно намагався використати авторитет церкви князь Володимиро-Суздальський Андрій Боголюбський. Він почав проводити відмінну від своїх попередників політику стосовно Києва — прагнув

будь-якими засобами принизити значення "стольного города" і підняти статус свого князівства. Так у 1169 році він не просто здобув Київ, як робили до нього і після нього, але віддав його на розграбування. Пограбовано було не тільки місто, але й церкви, що раніше робили тільки половці. Вивіз із Києва він, також і головну святиню — Вишгородську ікону Богородиці (ікона Володимирської Богоматері). У його плани входило, також, створення окремої Володимиро-Суздальської митрополії, але патріарх це йому не дозволив.

Спроби використати церкву та її ієрархію для досягнення політичної могутності приводили до конфліктів князів та ієрархів, а інколи до ігнорування рішень помісних соборів - зібрання єпископів. Так, у 1147 році князь Ізяслав Мстиславович запропонував помісному собору обрати митрополитом русича Климента Смолятича. Але в таких діях вбачали спробу зміцнення влади князя і переваги його над іншими. Світська і церковна влада Новгород, Полоцька, Смоленська і Суздаля не визнали рішення собору. Отже вдруге спроба здобуття автокефалії Митрополії наразилась на внутрішні суперечки світської влади. Митрополіти-греки, в такій ситуації розглядались як компромісні фігури. В Київській Русі церква і князівська світська влада знаходились у рівновазі. Тут не було запозичено візантійський цезаропапізм, але і церква не могла обійтись без підтримки держави. Юрисдикцію князівської влади і церковної було розподілено. До церковної юрисдикції було віднесено справи, що стосувались населення яке належало до церковних земель, сімейні та шлюбні справи, злочини проти церкви. Отже є підстави вважати цей період історії руської церкви і держави як "симфонію".

2. Українське православ'я в умовах іноземного панування.

Церква в умовах татарської навали. Монголо-татарська навала створила нову ситуацію. Монголи згідно з Ясою — зведенням звичаєвого права, лояльно ставились до будь-якої віри і служителів культу, до того ж серед завойовників тоді багато було християн - несторіан (одна з гілок східного християнства засуджена як ересь). Ординці використовували церкву для досягнення більшого впливу на ситуацію в Руських землях, вони звільнили церкву від сплати данини при умові, що вона визнає зверхність хана, і буде славити його як владу від Бога. Церковні ієрархи, так само як і князі, отримували ярлики від хана. Отже церква стала важливим чинником політичної боротьби між князями за першість.

Володимирсько-Суздальські князі намагались використати церкву для зміцнення своїх політичних позицій, вони зміцнювали свої стосунки з Ордою, де у 1261 році була створена Переяславсько-Сарайська єпархія. Переяславською її називали через те, що переяславщина була знелюдена внаслідок монгольської навали. Митрополит Кирило одержав від хана Менгу-Тимура ярлик з привілеями. Таким чином, ординська орієнтація Володимиро-Суздальських князів була вигідною для церкви, саме тому київські митрополити підтримують її, а згодом переносять кафедру у Володимир.

Іншої політики стосовно Орди дотримувався Данило Галицький. Галицько-Волинське князівство відносно мало постраждало від монгольської навали, тому Данило хоч і номінально визнавав свою залежність від Орди, однак намагався створити антиординський союз.

У пошуках союзників він орієнтується на католицький Захід. Він вів переговори з папою Інокентієм IV про створення хрестового походу проти Орди. У 1253 році він коронувався в Дорогичині, визнав владу папи, а той підтвердив збереження Руською церквою права

на східний православний обряд.

Потрібно наголосити на тому, що русько-католицькі зв'язки були досить активними і раніше. Так, більшість князів Рюриковичів мали династичні зв'язки з Європою (Анна Ярославна, Євпраксія та інші). Проте активна антиординська політика Данила викликала занепокоєння ієрархії руської церкви, особливо дратували його зносини з Римом.

Митрополит Кирило був противником зближення з Римом тому більше часу перебував у Володимирі-на-Клязьмі. Після його смерті у 1280 р. новий митрополит Максим, ставленик патріарха, теж був противником політичної орієнтації Галицько-Волинських Даниловичів. У 1299 році він перебрався у Володимир-на Клязьмі, але продовжував носити титул митрополита Київського і всієї Русі.

Прагнучи посилити статус держави Юрій Левович добився у 1303 році утворення Галицької митрополії. Галицький митрополит Петро Ратенський на деякий час стає Київським митрополитом і об'єднує митрополії. З припиненням династії Даниловичів у Галичині і Волині та занепаду державності посилюється експансія Польщі та Литви на Руські землі. Галицька митрополія стає незручною для Москви і для Польщі. У 1347 році Московський князь Симеон Гордий домігся від патріарха скасування Галицької митрополії. Відродження Галицької митрополії було пов'язано з прагненням польського короля Казимира утвердитись на новоприєднаних землях Галичини. Казимір намагаючись послабити вплив православної Москви на руське населення Галичини вимагав відновити окрему Галицьку митрополію. Вона була відновлена у 1371 році і проіснувала двадцять років. Отже у справи церкви втручаються тепер і сусідні держави. Все більше і більше церква стає заручницею і разом з тим знаряддям політичної гри багатьох держав.

Православ'я в умовах польсько-литовського панування. Вхідження Руських земель до Великого князівства Литовського спричинило домагання Ольгерда створення окремої митрополії в Києві. Боротьба між Литвою і Москвою за руські землі спричинила довготривалу і повну драматичних подій боротьбу за церкву. В результаті було створено Литовську православну митрополію з осередком у Новоградку, яка титулувалась "Митрополією Київською і всієї Русі". Зав'язались складні стосунки між Литовською та Київською митрополією в Москві. З 1325 року фактично, а з 1354 року формально осідок митрополита Київського перебував у Москві. Патріарх константинопольський вимагав, щоб Київський митрополит (литовський) обіймав обидві митрополії Руські. Це приводило до гострих конфліктів як в самій церкві так і між Литвою та Москвою — державами, що прагнули контролю над церквою.

У липні 1439 року на Флорентійському соборі, в якому брали участь Іоан VIII Палеолог, патріарх Йосиф II, київський митрополит Ісидор і папа Євген IV, була укладена унія на умовах визнання вищості папи, католицької догматики і збереження східної обрядності. Це було необхідно Візантії для організації підтримки у боротьбі з турками-османами, однак, допомоги надано не було і унія була розірвана, а згодом впав і Константинополь. Москва не визнала рішень Флорентійської унії. У 1448 році без узгодження з Константинопольським патріархом в Москві обрали свого митрополита, що означало фактичне запровадження автокефалії. Самопризначений московський митрополит не визнав нового митрополита Київського і це спричинило остаточний поділ Київської митрополії на Московську і Київську у 1458 році. До Київської митрополії відійшли литовські, українські та білоруські землі. Москва хоч проголосила автокефалію, але канонічною вона визнана не була, за деякими даними аж до проголошення патріархії —

майже 140 років.

Після падіння Константинополя і одруження Івана III з дочкою Візантійського імператора Зоєю (Софією) Палеолог, стала вважати себе "Третім Римом" (автор ідеї чернець Філофей - ієгумен Псковського Єлізарова монастиря). Ці претензії, врешті, привели до домагання Московської митрополії статусу патріархії.

У 1589 році з порушенням канонічного права і фальсифікацією собору було обрано (призначено) патріархом Московським Іова. Однак обрання було підтверджено на Константинопольському соборі у 1590 році і Московська патріархія отримала п'яте місце серед православних патріархій (Константинопольська, Олександрійська, Єрусалимська, Антіохійська, Московська).

Претензії Московської патріархії на статус центру православного світу врешті призвели до встановлення "духовної монополії", до певної самоізоляції, що стало причиною поступового застою і занепаду московського православ'я.

Однак, занепадала також і Руська православна церква в Україні. Після Кревської унії (1385), що стала початком посилення позицій католицизму у Литві, і особливо після Люблінської унії (1569) руське православ'я опинилось у важкому стані. Воно не мало державної підтримки, втратило значною мірою зв'язки з Константинополем, і опинилось перед загрозою ліквідації в умовах боротьби між католицизмом і протестантизмом під час Реформації і Контрреформації та посилення експансії католицизму.

Одним з небагатьох острівців, де зберігалася відносна конфесійна толерантність у середині XVI ст. була Річ Посполита. Саме тому, сюди майже зі всіх кінців Західної Європи, почали стягуватись протестанти. Згодом під вплив протестантизму попадає і Русь (Україна і Білорусь). Найбільше протестантизм, особливо в його найбільш радикальній формі — кальвінізмі, поширювався серед польської та полонізованої шляхти та магнатерії. Так, близько 20 відсотків шляхти Речі Посполитої були протестантами. А в сенаті їх було близько 45 відсотків. Кальвінізм обстоював вчення про "абсолютну напередвизначеність" Богом долі людини. За ним одні люди, ще до народження були приречені на вічне блаженство, інші — на вічні муки. Доказом "обраності" кальвіністи вважали успіхи у земному світському житті. Отже багаті і могутні магнати і шляхта — обрані. Дрібна українська шляхта ще не віддалилась від простого українського народу і тому міцно трималась православ'я і вбачали в протестантизмі прояв чужинства.

Наслідками поширення ідей Реформації було зростання інтересу до релігійних і церковних справ не тільки у освічених колах, але й у міщан. Католики і православні були втягнуті у боротьбу в центрі якої стояло питання віри.

Реформація викликала зворотній рух — контрреформацію — католицьку реакцію.

Але спочатку всі три течії християнства в Речі Посполитій відносно мирно співіснували. І останні королі з династії Ягелонів, і Стефан Баторій, колишній кальвініст, що перейшов до католицизму, визнавали рівні права конфесій. Ситуація почала змінюватись за королівства Сигизмунда III Вази — ревного католика. Формально маючи рівні права з католиками, православні почали відчувати все більш зростаючу дискримінацію. Значною мірою були зумовлені активною діяльністю католицьких орденів і особливо єзуїтів, яким вдалось призупинити поширення протестантизму. Спираючись на підтримку держави і короля, єзуїти розпочали наступ на позиції протестантів "єретиків" і православних "схизматиків". Вони почали вести активну католицьку пропаганду, повертали різними засобами в лоно католицької церкви, піднімали рівень католицького духовенства. Єзуїти

вкрили Русь і Литву мережею єзуїтських шкіл та колегіумів, де дітей шляхти і заможного міщанства виховували в дусі католицизму і польського шовінізму. Єзуїти відкрили школи і костьоли у Перемишлі, Львові, Бересті, Луцьку, Острозі, Кам'янці, Барі, Вінниці, Києві, Фастові, Новгород-Сіверському та інших містах. Рівень викладання, що репрезентував найвищі досягнення європейської культури і університетської освіти був надзвичайно високим. Зрештою вчитись у єзуїтських школах стало попросту престижно. Усе це прискорювало процес спольщення і покатоличення української молоді, яка з погордою ставилась до православної церкви і української культури.

Придушивши Реформацію у Польщі і Литві католики всі сили прикладали до боротьби з православними "схизматиками".

Православних принижували, позбавляли їх права займати вищі посади, православних єпископів позбавили права засідати у Сенаті, не допускали православних до міського самоуправління, до цехових організацій тощо.

Православна церква, позбавлена підтримки, перебувала у занепаді. Він проявився перш за все у жалюгідному стані освіченості православного духовництва. Бракувало книг, освічених богословів, вправних проповідників. Обороняти православ'я від агресивної та ефективної єзуїтської пропаганди було практично нікому. Константинопольська патріархія допомогти не могла, оскільки вона разом з іншими старими православними патріархіями була в складі турецької імперії. Єдина на той час незалежна православна Московська держава проголосила себе "третьім Римом". Ця претензія на духовну монополію привела врешті решт до церковно-культурного застою. На Московщині не було шкіл, занепало богослов'я, переслідувалось все, в чому вбачалась загроза "святої старине". Змушений був тікати з Москви першодрукар Іван Федоров, який знайшов притулок в Україні.

Церковна ієрархія православної церкви в Україні також деградувала. Вона попала в залежність від світської влади. Король і магнати, на землях яких були розташовані православні єпархії або парафії, привласнили собі право роздавати на власний розсуд церковні посади. Найчастіше "подання" на посади єпископів, архімандритів і священників продавались. Церковними ієрархами ставали, в такий спосіб, люди зовсім недостойні, моральні якості яких, порушення ними церковних канонів та архієрейських традицій, викликали загальний осуд. Православна церква втрачала авторитет. Зовні блискуча європейська, католицька польська культура стала асоціюватись з сучасною прогресивною, а занедбана православна українська — з відсталою, "хлопською".

Руська православна церква, відповідно народ руський, опинились в умовах дискримінації з боку держави. Важливо підкреслити, що руським народом називали православних українців і білорусів. Це мало жахливі наслідки — шляхта і магнатерія почала надавати перевагу католицькій вірі і освіті. У XVI ст. посилюється процес полонізації та покатоличення української (руської) еліти.

Вихід із цієї ситуації можна було шукати у двох напрямках. По-перше. Опора на внутрішні сили за рахунок консолідації православ'я, зміцнення його самоуправління, дисциплінованості, освіченості та інше. По-друге. Виборювання прав для православних у Речі Посполитій і можливий компроміс із католицизмом.

Випробувано було обидва шляхи. Справу захисту православної церкви взяли до своїх рук дрібна шляхта та міщанство. Треба було піднести рівень власної освіти, організувати, оздоровити і оновити церковне життя. Осередком такого оновлення стали православні церковні братства, що виникли в містах України і Білорусі. Вони опікувались церквою,

заводили школи, шпиталі і друкарні, мали свою організацію, громадський суд виборних, платили внески, утримували вчителів тощо. Братства почали претендувати на контроль православної ієрархії, зокрема на участь у призначенні та зміщенні священиків. Втручання братств підштовхнуло представників вищої православної ієрархії до ідеї унії православної церкви з католицизмом, яку активно пропагували єзуїти. Тим більш, що були відомі історичні прецеденти -- 1253, коли до унії схилився Данило Галицький, 1439 Флорентійська унія тощо. Ініціативу до запровадження унії взяв на себе львівський єпископ Гедеон Балабан, що конфліктував з львівським братством. Згодом до нього приєдналися інші єпископи і навіть київський митрополит Михайло Рогоза. Вони сподівались, що унія з Римом дозволить зберегти православний обряд, зміцнить церкву, зрівняє в правах католицьку і православну церкву в державі. Протягом 1591 - 1595 років прихильники унії розробили умови унії, узгодили їх з папою римським і королем та підписали в Римі, без згоди православного собору. Собор був скликаний тільки у жовтні 1596 році у Бересті. Він одразу розколовся на два окремі собори — православний і уніатський. Православний собор відкинув і засудив унію, позбавивши уніатів духовної влади. Але король затвердив рішення уніатського собору, яке визнавалось обов'язковим для всіх православних на території держави. Православна церква стала, по суті, незаконною.

Так, спроба розв'язати міжконфесійне протистояння, загострила конфлікт православних підданих Речі Посполитої з католиками поляками і породила затяжну війну "Русі з Руссю", як сучасники називали конфлікт православних з уніатами.

Почалось довготривале протистояння католицької та уніатської (греко-католицької) церкви з одного боку і православних з іншого. Яскравим виявом цієї боротьби була так звана "полемічна література", яка дозволила підняти православну богословську та філософську думку до європейського рівня, загартувала діячів українського національного відродження к. XVI - XVII ст. (Є. Плетинецький, М. і Г. Смотрицькі, І. Вишенський, З. Копистенський, І. Борецький, С. Зизаній та інші).

Осередком православ'я в часи, коли не було православної ієрархії була Києво-Печерська лавра, у якій не тільки видавали православні книги, але й заснували Київське православне братство (1615). В цей час опорою православ'я в Україні стають козаки. Саме завдяки їм, при активній допомозі П. Сагайдачного у 1620 році в Києві Єрусалимський патріарх Феофан висвятив кількох єпископів та рукопоکлав митрополита Київського Іова Борецького. Таким чином було відновлено Київську Православну митрополію. Зацікавлений у допомозі козаків король не втручався у справи православних. А у 1632 році польський король Володислав IV фактично визнав відновлення православної ієрархії. Митрополитом Київським став Петро Могила, який провів необхідні реформи православної церкви систематизував православні догмати та обряди, а також заснував Київську Колегію, яка згодом стала головним осередком освіти православних народів, стала центром культурного і національного відродження українського народу.

Відродження Руського православ'я пов'язано з виходом на політичну арену Речі Посполитої українського козацтва, котре спочатку стихійно, а надалі все більш свідомо перетворюється на оборонця інтересів руського православного населення, носія і виразника державотворчої традиції українського народу. Так поступово відроджується і формується Київська православна митрополія як українська національна церква. Підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату. Під час Визвольної

війни православна церква отримала пільги та привілеї. Козацька адміністрація не втручалась у справи церкви. Але митрополит Сильвестр Косів і Діонісій Балабан не підтримали союз з Москвою, тим більш, вони були проти об'єднання церков і підпорядкування київської митрополії Московській патріархії, як того добивались московити. Тому з поділом України на Лівобережну і Правобережну Україну переважна більшість єпископів і Київський митрополит орієнтувались на Польщу, частина, особливо на лівобережжі, на Московську державу. Домагання Москви посилили розкол православної ієрархії. У 1686 році новообраний митрополит Київський князь Гедеон Святополк-Четвертинський погодився підпорядкувати церкву московському патріархові. Це поступово привело до занепаду самотності української православної церкви. А після 1721 року, коли Петро I скасував патріархію, вона перетворилась у звичайну частину Російської православної церкви, яка у свою чергу перетворилась у придаток державної бюрократії. Царський уряд поклав на священників навіть обов'язок використовувати тайну сповіді з метою поліцейського стеження та деякі інші поліцейські функції. До того ж Російський уряд проводив політику уніфікації всіх аспектів церковного життя, заборонялась в церкві не тільки українська мова, але й українська вимова церковнослов'янських текстів, виправлялись і заборонялись українські богословські книги тощо. Таким чином, втрата церквою самотності призвела до перетворення її в знаряддя поневолення і російщення українського народу. Після приєднання Правобережної України до Російської імперії, греко-католицька (уніатська) церква, яка набула виразного українського характеру піддалася переслідуванням, а згодом після невдалої спроби польського повстання була заборонена у 1839 році.

В Російській імперії принцип свободи віросповідання було визнано у 1875 р. з певними обмеженнями. Всі релігії на терені держави були поділені на три групи: державна (православ'я), терпимі (католицизм, протестантизм, вірмено-григоріанська церква, іслам, буддизм, іудаїзм, язичництво) та нетерпимі (духобори, молокани, скопці, іконоборці, штундизм - стара назва баптизму), особливим видом державного злочину вважалось зваблення з православ'я в іншу віру, заборона виховання дітей у православ'ї або християнстві. Отже закон мав дискримінаційний характер, спрямований не тільки на підтримку панівного стану однієї церкви, але й з метою перешкодити процесу національної самоідентифікації.

Перші спроби відновити канонічні риси української церкви почалися вживання української орфоєпії та української мови у богослужінні. Вперше це сталося в Кам'янець-Подільському на Великдень 1906 року, потім у 1913 році у Києві, Чернігові та інших містах.

Релігійна політика українських урядів 1917-1920 рр.

Період незалежного існування української державності в роки визвольних змагань залишив взірці релігійної політики чотирьох державних формацій: Центральної Ради, Гетьманату, Директорії та Західно-Української Народної Республіки.

Соціалістична за своїми головними орієнтаціями Центральна Рада, що утворилась внаслідок революційних подій 1917 року, проголошувала принцип національно-персональної автономії, та свободу віросповідання. Уряди Центральної Ради виходили з принципу відокремлення церкви від держави, що для них означав ігнорування церкви і церковного життя взагалі. Проте загальне національне піднесення

захопило й церкву. У січні 1918 року в Києві відбувся Церковний Собор, який повинен був проголосити автокефалію. Але наступ більшовиків зірвав справу. Події громадянської війни та інтервенції проти України позначились й на справі відродження церковної автокефалії.

Проте гетьманська адміністрація практично з перших тижнів свого існування провадила активну церковну політику. Датовані 29 квітня 1918 р. "Закони про тимчасовий державний устрій України" проголошували свободу віровизнання на території Української держави й одночасно відзначали, що "передовою в Українській державі вірою є християнська, православна". Законодавчі основи релігійної політики Гетьманату виразно повторювали головні засади релігійної політики Тимчасового уряду в Росії 1917 року і де-факто проголошували Православну Церкву державною.

По відношенню до Православної Церкви два гетьманські уряди, що змінили один одного у 1918 році, діяли досить послідовно, виходячи із засади: в незалежній державі має бути незалежна церква. Вперше ця ідея мала прозвучати на Всеукраїнському Церковному Соборі в січні 1918 року, після проголошення VI універсалу Центральної Ради. Міністр віросповідань у першому гетьманському уряді В. Зіньківський наполегливо працював з керівництвом і делегатами Всеукраїнського Православного Собору для проголошення автокефалії Української Православної Церкви. В якості першого етапу для досягнення цієї мети розглядалося створення з українських епархій Російської Церкви Української Православної Церкви на чолі з Митрополитом Київським і затвердження за цією Церквою автономного статусу в рамках Московського Патріархату. Під тиском уряду члени Собору звернулися до Московського Патріарха з проханням затвердити автономію, що і було зроблено Москвою з певними поправками на свою користь. Міністр віросповідань у другому гетьманському уряді О. Лотоцький вже міг поставити питання про автокефалію Української Православної Церкви перед учасниками Собору абсолютно однозначно і аргументував його саме тим, що в незалежній державі має бути незалежна церква.

Спроби українського духовництва і міністра віросповідань гетьманського уряду А. Лотоцького домогтись автокефалії наштовхнулись на протидію російського духовенства на чолі з Московським патріархом Тихоном.

Щодо церковної політики уряду Західно-Української Народної Республіки, то вона практично не була здекларована, хоча Греко-Католицька Церква на практиці функціонувала як державна, а українське-польській війні були притаманні виразні конфесійні ознаки. Влада ЗУНР гарантувала усім громадянам республіки рівні права незалежно від їхнього віросповідання, національності тощо, але подібні гарантії були чимось звичайним у деклараціях усіх новостворюваних держав Східної Європи.

1 січня 1919 року закон Директорії УНР проголосив утворення Української автокефальної церкви. Керівним органом Церкви був Український Церковний Синод, що утримувався за рахунок державного бюджету та мав відбувати засідання в присутності представника уряду. Можливість проголошення автокефалії урядом обговорювалася ще за часів Гетьманату і мала бути застосована у тому випадку, коли б проросійськи настроений єпископат УПЦ відмовився співпрацювати з урядом у справі автокефалії. Неможливість досягти порозуміння з Київським митрополитом Антонієм Храповицьким та його прихильниками стала вповні очевидна з приходом до влади Директорії. Той самий факт, очевидно, вплинув і на обрання урядом синодальної форми адміністративного устрою Церкви.

Проголошення 22 січня 1919 року акта злуки УНР і ЗУНР в одну державу поставило українських провідників перед фактом співіснування в одній державі двох українських традиційних церков: Православної та Греко-Католицької.

22 травня 1919 року в соборі Миколаївському на Печерську в Києві була проведена служба українською мовою, музику до літургії написав М.Леонтович. Цей день вважається днем народження УАПЦ. Пізніше створення УАПЦ було підтверджено Вселенським Патріархом згідно з параграфом 17 IV Вселенського собору на підставі неканонічного об'єднання Руської (Української) православної церкви з Московською Патріархією (1686).

Умови військового стану не дали Директорії можливості вповні здійснити проголошений законом проект автокефалії. Вже на вигнанні колишній Головний Отаман Директорії С. Петлюра висловив ідею заснування Українського Православного Патріархату.

Релігія і церква в умовах радянської влади.

Перемога більшовиків у громадянській війні і встановлення радянської влади в Україні створили нову ситуацію. З одного боку більшовики у перших своїх декретах і деклараціях проголосили відміну усіх обмежень реалізації свободи совісті ("Декларація прав народів Росії", "До всіх трудящих мусульман Росії і Сходу" обидва листопад 1917 року, "Про відділення церкви від держави і школи від церкви" січень 1918 року). Так, у конституції УРСР 1919 року ст. 24 визнавала свободу совісті і право релігійної та антирелігійної пропаганди.

Традиційною в радянській історіографії була точка зору, що у країні повністю реалізована свобода совісті, тоді як у капіталістичних країнах, у кращому випадку, забезпечувалася урізана свобода віросповідання.

Виходячи з суті свободи совісті зрозуміла необхідність забезпечення однакових прав як віруючим, так і атеїстам. За радянських часів ця обставина якраз ігнорувалася як у теорії, так і на практиці. Вже з перших місяців після Жовтневого перевороту 1917 року більшовики, хоча і прийняли декрет про відокремлення церкви від держави і школи від церкви, грубо порушили законні права десятків мільйонів власних громадян.

Впевнені в перемозі соціалістичного суспільства, в якому немає місця релігії, протягом 1917-1918 років більшовики фактично розпочали "війну з релігією".

VIII з'їзд РКП(б), що відбувся у березні 1919 року, започаткував планомірний наступ на релігію та церкву У програму партії з'їзд включив тезу про необхідність боротьби з релігією, яка на практиці тлумачилася як основа для перегляду та ревізії зафіксованої у конституції свободи совісті.

Незабаром при ЦК більшовицької партії була утворена антирелігійна комісія, яка планувала й організувала боротьбу з релігією та віруючими на всій території країни. Аналогічні комісії утворювались і на місцях. До складу комісії, як правило, входили люди, які не розумілися у специфіці релігії.

У березні 1922 року з'явилася стаття В. Леніна "Про значення войовничого матеріалізму", в якій він піддав гострій критиці державні органи за бездіяльність в антирелігійній роботі. Наскільки узгоджуються між собою декрет про відокремлення церкви від держави та проведення атеїстичної пропаганди державними органами, В. Леніна, очевидно, не цікавило.

1922 року з'явився ще один документ ЦК РКП(б) про необхідність і доцільність прямого втручання державних органів у релігійні питання. Ідейна боротьба двох світоглядів

перетворювалася на розправу над церквою.

Війна із церквою протягом 20-30-х років велася в трьох основних напрямках: знищення матеріальної бази церкви, розкольницька діяльність серед духовенства та віруючих, постійні переслідування та репресії.

У перші роки існування радянської влади найбільш злочинною виявилася кампанія із вилучення церковних коштовностей у 1922 році, проведена під гаслами допомоги голодуючим Поволжя. Вилучення коштовностей було формою боротьби проти могутньої на той час РПЦ, інших релігійних об'єднань. Лист Леніна членам політбюро ЦК РКП(б) від 19 березня 1922 року, розісланий під грифом "Суворо таємно" спрямовував на тотальне вилучення церковних коштовностей. Це мало на меті, по-перше, остаточно принизити церковну структуру, а, по-друге, саме за рахунок церкви поліпшити економічне становище держави.

Проте кампанія не виправдала себе ні економічно, ні морально-психологічно. Голодуюче населення одержало лише незначну кількість очікуваного хліба. Негативним її результатом стала втрата багатьох безцінних пам'яток культури, що потягло за собою втрату більш значну — дегуманізацію суспільства.

1929 року комуністи започаткували нову хвилю знищення матеріальної бази — масове закриття церков та молитовних будинків. Дзвони знімали, церкви руйнували або перетворювали на школи, культосвітні установи, віддавали під господарські потреби. Другий напрямок богоборчої політики Комуністичної партії — розкольницька діяльність серед духовенства та віруючих з метою розкласти церкву зсередини. У 1922 році в Радянському Союзі виник обновленський рух, який цього ж року проник і в Україну. Його парафії одразу ж опиняються під захистом партійно-державної верхівки, органів ДПУ. Всіляко заохочуючи "обновленців", влада спрямувала свої зусилля проти ієрархів, духовенства, яке залишалося вірним Патріархові Тихону. Першою жертвою цієї кампанії став екзарх України Михаїл.

Типовим явищем стає насильна передача "обновленцям" (за допомогою влади й усупереч бажанню основної маси віруючих) православних храмів; ДПУ розставляє "своїх" людей у керівних органах обновленців, бере участь у підготовці різного роду звернень антитихонівського змісту, фінансує розкольників тощо. Коли ж стає ясно, що обновленці не виправдали надій партійно-державної верхівки, то інтерес до обновленського руху вичерпується.

У жовтні 1921 на I Всеукраїнському православному соборі офіційно проголошено створення Української Автокефальної православної церкви (УАПЦ).

Згідно з політичними установками ЦК КП(б)У щодо сформованої у 1921 році Української Автокефальної Православної Церкви органи ДПУ розпочали в середині 20-х років акцію, подібну тій, яку вчинили по відношенню до тихоновців. Весь наступний перебіг подій в історії з розколом Автокефальної Церкви фактично повторив основні прийоми, застосовані ДПУ у боротьбі із РПЦ, яка велась руками обновленців.

Улітку 1925 року за допомогою ДПУ опозиційні щодо керівника УАПЦ митрополита В. Липківського елементи проголосили про утворення Діяльно-Христової Церкви. ДПУ не без задоволення інформувало ЦК КП(б)У, що діяльність церковного керівництва контролюється. На думку ДПУ, боротьба в Автокефальній Церкві найближчим часом вестиметься між лояльними елементами та "політиканами" на чолі із митрополитом В. Липківським.

Після 1925 р., за умов усебічної підтримки партійними та державними органами, ДХЦ

розбудовується як самостійне церковне угруповання, котре нараховує до 300 парафій. Попри сприяння ДПУ впливу на віруючих розкольників не мали і вже в листопаді 1927 року об'єднання розпалося. Але зусилля ДПУ стосовно підтримки розкольників та течій у РПЦ та УАПЦ не були марними.

Третій напрямок неоголошеної війни більшовицької держави із церквою — постійні переслідування духовенства і навіть його фізичні репресії, котрі були започатковані уже з перших днів радянської влади. Не врятувала становища відмова патріарха Тихона благословити у 1919 році “білий рух”. Незважаючи на зміцнення становища країни, на політичні установки VIII та IX з'їздів РКП(б) про шкідливість адміністративних атак на церкву, духовенство продовжувало тискувати.

Нова хвиля репресій проти духовенства пов'язана з вилученням церковних коштовностей у 1922 році, коли став очевидним провал намірів більшовицьких лідерів збагатитися за рахунок віруючих. Зазнавши невдачі у сумнівній конфронтації з церквою, її ініціатори зробили все можливе, щоб зняти з себе відповідальність і покласти її на “хитре духовенство”, яке зуміло обдурити власті і сховати церковне золото. Кампанія по переслідуванню церковників фактично розпочалася після листа Л. Троцького Н. Красикову від 25 квітня 1922 року

На сьогодні до кінця не з'ясована кількість духовенства, віруючих, притягнених у 20-ті роки до кримінальної відповідальності. У різних джерелах наводяться дані: від 700 до 8000 чоловік. Судові процеси стали логічним продовженням богоборчої за своїм спрямуванням політики Жовтневої революції. Переважна більшість віруючих була звинувачена безпідставно лише за те, що вони спробували протистояти нарузі над власними святинями, знущанню над вірою, вважали своїм моральним обов'язком усіма наявними у них засобами обстоювати віками усталені традиції. Подібний курс стосовно духовенства продовжувався і в наступні роки.

У 1927-1928 роках у країні сформувалась опозиційна щодо місцеземельця патріаршого престолу митрополита Сергія течія, котра отримала назву “Істинно-Православна Церква”. Правоохоронні (вірніше каральні) органи України 1931 року досить жорстоко розправилися з нею. На різні терміни ув'язнили понад 120 активних віруючих. Усі вони реабілітовані аж 1989 року.

Влітку 1929 року пройшли арешти серед священиків УАПЦ за належність до Спілки Визволення України (СВУ). 28-29 січня 1930 року Надзвичайний церковний собор у Києві ліквідував УАПЦ і Всеукраїнську Православну Церковну Раду. Почалися масові арешти серед духовенства УАПЦ. Заарештовано було також і митрополита М.Борецького. Репресовано було майже всіх українських автокефальних єпископів.

Відповідні зміни було внесено і у Конституцію УРСР 1937 року. Із статті про свободу совісті було вилучено право ведення релігійної пропаганди, натомість право антирелігійної пропаганди визнавалось за усіма громадянами.

Репресивна машина наприкінці 20-х — на початку 30-х років набувала обертів. Ряд заходів щодо реорганізації “правоохоронних органів”, проведених в СРСР у середині 30-х років, дозволив приступити до останнього штурму православ'я — фізичної ліквідації духовенства. Скільки смертних вироків винесено духовенству (переважно колишньому) у 1937-1938 роках невідомо. Певне уявлення про розмах репресій проти духовенства та віруючих дають окремі документи. Так, на Полтавщині лише за жовтень — грудень УНКВС області заарештував 285 “церковників та сектантів”. Треба додати сюди й 361 особу вихідців із духовного стану. Не менш вражаючі наслідки боротьби із

“контрреволюцією” духовенства області у січні — червні 1938 року — тоді арештували 142 чоловіки. Однак і на цьому репресії проти духовенства не припинилися.

Другий період радянської релігійної політики розпочався в 1943 році з дозволу влади відновити Московський Патріарший Престол. Ослаблену Патріаршу Церкву перетворено тепер на дисципліноване знаряддя влади.

Після закінчення II-ї світової війни першою жертвою сталінської церковної політики стала Українська Греко-католицька церква. На інспірованому енкавееєсівцями Львівському соборі у 1946 році УГКЦ було об'явлено розпущеною, культові споруди передано РПЦ. Справжньою причиною ліквідації УГКЦ було те, що вона мала виразно український характер, мала значний авторитет серед українців Галичини, підтримувала національно-визвольний рух.

У післявоєнний період посилюється адміністративний контроль держави над церквою і удосконалюються форми атеїстичної пропаганди (у 1965 році створено Раду у справах релігії при Раді Міністрів СРСР, в усіх вузах гуманітарного профілю вводиться обов'язковий курс наукового атеїзму тощо). Жорстко переслідуються активісти правозахисного руху, що борються за реальну свободу совісті.

У рамках другого періоду має розглядатися і релігійна політика М. Хрущова та М. Горбачова. Хоча під час урядування першого головним засобом цієї політики на Україні були репресії, а роки Горбачова в Україні позначилися ефективними спробами нацькувати одну конфесію на іншу, в обох випадках уряд намагався трактувати церкву перш за все як інструмент власної політики.

Усупереч прийнятому декрету про відокремлення церкви від держави остання, з одного боку, тримала в руках найважливіші важелі церковного життя. З іншого боку, державні органи, також всупереч згаданому декрету, спрямували на населення шквал антирелігійної пропаганди, часто досить вульгарної, яка формувала лише нігілістичне ставлення до всього і, насамперед, до загальнолюдських цінностей.

Комуністична партія, розробляючи стратегію і тактику антирелігійної роботи, передбачала участь у ній державних органів, школи, культосвітніх організацій, державної преси тощо, що явно суперечило проголошеній державою свободі совісті. Власне, партія здійснювала на загальнодержавному рівні заходи, котрі вели до повного знищення церкви як соціального інституту. Їх можна назвати атеїзацією суспільства. Партія через державні органи фактично домоглася заборони на професії (зокрема, вчителя) та отримання віруючими педагогічної освіти.

В арсеналі засобів антирелігійної роботи все базувалося переважно на забороні, утиску, аж до таких крайніх заходів, як відмова обслуговувати релігійні організації робочою силою, відмова друкувати релігійну літературу, проводити будівельні роботи на замовлення релігійних об'єднань тощо.

3. Релігійне відродження в Україні.

Зміни у суспільному житті призвели до зрушень у релігійній ситуації в Україні. Загальне зацікавлення релігійною тематикою, привело до активізації різних конфесій. На тлі зростання політичної активності розпочались активні дії греко-католиків України за відновлення УГКЦ. 26 січня 1990 року греко-католицька єпархія на чолі з єпископом Володимиром Стернюком скликала Синод, який проголосив легалізацію українського греко-католицизму і висунув вимогу повернення його майна. У цей час близько 1500 українських парафій повернулись до греко-католицизму, а у квітні 1991 року новообрана

демократична Львівська міська рада незважаючи на протести православних передала Святоюрську кафедру греко-католикам. Майнові проблеми стали одним з найболючіших у міжконфесійних відносинах України.

У січні 1990 року Київський екзархат Російської Православної церкви оголосив себе Українською православною церквою підпорядкованою Московському Патріархові. Частина православних не визнала зверхності Московської Патріархії. Розпочалася боротьба за вплив на віруючих між Київською та Московською патріархіями. Ініціатором створення Київської патріархії став колишній ієрарх РПЦ — екзарх Український Філарет (Динисенко). Однак, проголошення автокефальної Української Православної церкви Київського патріархату відбулося з порушенням канонічного права і тому його не визнали ні Вселенський патріарх (Константинопольський), ні Московський патріарх.

Частина православних УАПЦ і УПЦ КП об'єднались 25-26 червня 1992 року в УПЦ-КП. Українська Автокефальна Православна церква (УАПЦ) відновила свою діяльність у 1990 році. Її очолив патріарх Мстислав (Скрипник), а після його смерті - патріарх Димитрій (Ярема).

УПЦ-КП очолив патріарх Володимир (Романюк), після його смерті патріархом став Філарет, особа якого є досить одіозною у православної ієрархії, особливо після його церковного відлучення Московською патріархією (1997). Це спричинило ситуацію, коли ідея створення єдиної помісної церкви наштовхується на небажання мати справу з Філаретом, а саме усунення Філарета вимагає Володимир Сободан — Митрополит Київський і всієї України. Така ситуація позначилась і на ігноруванні інтересів УПЦ-КП з боку Вселенського патріарха (зустріч Патріархів Константинопольського і Московського в Одесі у вересні 1997 року).

Конфлікти між конфесіями час від часу загострюються, внаслідок намагання окремих політиків використати церкву для досягнення власних політичних цілей і навпаки.

З часів середньовіччя на території України існує іслам. Сьогодні переважна більшість мусульман мешкає у Криму, Донецькій і Харківській областях. Голова духовного управління мусульман України - шейх Ахмед Тамім.

З давніх часів в Україні проживають представники іудаїзму

В останні роки іудаїзм переживає відродження серед євреїв в Україні. Головний рабін Київа та України - Яків Дов Блейх.

Проблеми конфесійного поділу українців в умовах розбудови незалежної держави викликали спроби подолати це роз'єднання і досягти єдності на ґрунті національної ідеї.

Одна з них Рун-Віра - Рідна Українська Національна Віра., яка була створена письменником Левом Силенком. З 1964 року він випускає журнал "Рідна Віра", у 1979 році видав книгу "Мага Віра" викладення основ віри. Силенко відкидає божественну суть Христа й творить нову монотеїстичну релігію, у центр якої ставить Даждьбога. Але у віровченні нової релігії відчувається вплив не тільки дохристиянських вірувань, але й християнства і навіть релігій Сходу. Сьогодні в Україні існує близько 30 громад прихильників РУН - Віри.

Заявляють про себе і деякі неорелігії в Україні, і навіть такі, що можуть бути кваліфіковані як деструктивні культу.